

IRÈNE MÈLIKOFF, *Hadji Bektach: Un Mythe & ses Avatars, Genèse & Evolution du Soufisme Populaire en Turquie* (Hacı Bektaş: Bir Efsane ve Görüntüleri, Türkiye'de Halk Sufiliğinin Doğuşu ve Gelişmesi), *Islamic History and Civilisation*: 20, Brill, Leiden-Boston-Köln 1998, XXVI+317.

Alevilik ve Bektaşilik tartışmaları yaklaşık 1985'lerden itibaren ve özellikle de içinde yaşamakta olduğumuz 1990'lı yıllarda hızlı bir şekilde Türkiye'nin gündemine girdi. Türkiye tarihinde mühim bir dönüm noktasını simgeleyen bu vâkıa, yaklaşık on yıldır tartışılmakta ve üzerinde pek çok yayın yapılmaktadır. Bu vâkıa Türkiye dışında da, münhasıran Fransa, Almanya ve Hollanda gibi, Alevî-Bektaşî kökenli Türk işçilerinin ağırlıklı olarak yaşadığı Batı Avrupa ülkelerinde de çok tabii bir yansıma buldu. Bunun sonucu, Türkiye'de Alevî-Bektaşî kökenli yazarlar tarafından yoğun bir tempo ile sürdürülen çoğu ideolojik ve yüzeysel yayın furçasına karşılık, sözü edilen ülkelerde bilhassa akademik çevrelerin bu konuya yöneldiği ve genç araştırmacıların Türkiye'ye akın ettiği görüldü. 1990'lı yılların başından beri Türkiye'de çok sayıda Amerikan, Fransız, Alman, Hollandalı ve kısmen İngiliz kökenli sosyoloji veya antropoloji eğitimi almış genç araştırmacılar Alevilik ve Bektaşilik üzerine çalışmakta ve yayın yapmaktadırlar.

Profesör Mélikoff'un burada tanıtmaya çalışacağımız yeni kitabı ise, bu yayınlardan çok farklı bir nitelik arz etmektedir. Bu farklılık bir bakıma yazarının uzun bir geçmişe dayalı parlak bilimsel kimliğinden ileri geliyorsa, bir bakıma da kitabın yüklü ve vukufu bilimsel muhtevastından kaynaklanmaktadır.

Bilindiği gibi, Profesör Mélikoff kariyerine Türk destanı edebiyatının ana metinleri üzerinde çalışarak başlamış olmakla beraber, yaklaşık bir otuz yıldan beri bütün mesaisini Alevilik ve Bektaşiliği araştırmaya hasretmiş, bu konuda şimdiye kadar bir çok makale yayımlamış, çeşitli milletlerarası toplantılara bildiriler sunmuş olup, alanının dünya genelinde en başta gelen uzmandır. Dolayısıyla bu kitap, kendisinin uzun bir geçmişe dayanan bilgi birikiminin ürünü olarak okuyucuya sunulmakta, böylece daha ilk bakışta sıradan bir araştırma olmadığı izlenimini doğurmaktadır.

Kitap *Önsöz* ve *Giriş*'in dışında, "*Efsane*" ve "*Efsanenin gelişimi*" başlıklarını taşıyan iki ana kısım ve bu kısımlar içinde toplam sekiz bölüm ile, bir Sonuç'tan oluşmaktadır. Bölüm başlıkları sırasıyla şu isimleri taşıyor: *Birinci Kısım / Birinci Bölüm* : "İslamlaşmış Şamanizm"; *İkinci Bölüm*: "Küçük Asya'daki Türkmenler"; *Üçüncü Bölüm*: "Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî; *Dördüncü Bölüm*: "Bektaşî Senkretizmine Doğru"; *İkinci Kısım/Beşinci Bölüm*: "Altıncı Bölüm": "İnançlar ve Uygulamalar"; *Yedinci Bölüm*: "Bektaşî Edebiyatı"; *Sekizinci Bölüm*: "Yeniden Güncelleşme".

Gerek ana başlığından, gerekse yukarıya sıralanan bölüm başlıklarından da anlaşılacağı gibi, kitap esas olarak Anadolu halk sufiliğini, başka bir ifadeyle halk İslamını Bektaşilik ve Alevilik'ten ibaret görmekte ve bunun merkezine Hacı Bektaş-ı Velî'yi oturtmakta, bu yaklaşım sebebiyle de kitabının ana konusu olarak onu söz konusu etmektedir. Bu gerçekten çok isabetli bir yaklaşımdır. Bununla birlikte, burada şunu da kabul etmek gerekir ki, Anadolu halk sufiliğini yahut halk İslamını yalnızca Bektaşilik ve Aleviliğe indirgenenin tarihsel vâkıaya tam tamına uygun düştüğünü söylemek mümkün değildir. Çünkü bir de Sünnî halk sufiliği veya Sünnî halk İslamı vardır. Alevî-Bektaşî halk İslamı'nın heterodoks yapısına karşılık, Sünnî halk İslamı

-Bektaşilik ve Alevilik'le bazı ortak noktalarının bulunmasına rağmen- temel inanç ve pratikleri itibarıyla heterodoks bir İslam değildir.

Kitap çok mantıklı bir silsileye göre gelişiyor: Önce Bektaşilik ve Aleviliğin inanç temelinde - Birinci Bölüm başlığında isabetle ifade edildiği üzere- islamaşmış Şamanizm'in bulunduğu görüşünden yola çıkılarak -her ne kadar bunun yalnızca şamanist unsurlardan meydana gelmediğini, Budizm ve Maniheizm'in de çok güçlü katkılarına mukabil bunların hakkının kitapta yeterince verilmediğini düşünsek- bu İslamaşmış Şamanizm'in ne anlam taşıdığı ve ne gibi unsurlardan ibaret bulunduğu gayet iyi açıklanmaktadır.

Bu halk sufiliğinin sosyal taban olarak Anadolu Türkmenleri'ne dayandığı gerçeğinden hareketle, İkinci Bölüm'de çok yerinde bir yaklaşımla bu sosyal tabanın dinî-sosyal açıdan derinlemesine bir analizi yapılmaktadır. Bu meyanda özellikle de zihinleri çok karıştıran ve çoğu araştırmacıyı yanlış kanaatlere sevkeden bir problem üzerinde, Türkmenler arasında XIII. yüzyılda Şiiliğin mevcut olup olmadığı üzerinde durularak kanaatimizce çok isabetli bir tutum izlenmiş olmaktadır. Bu konuyu yazar vukufu ele almış ve böyle bir etkinin bu devirde söz konusu olamayacağı, dolayısıyla Türkmenler arasındaki heterodoks İslam'ın o devirde Şii tesirleri taşımadığı gerçeğini tarihsel verilere dayanarak açıklığa kavuşturmuştur.

Kitapta bir başka önemli mesele daha ele alınıyor, ki o da Türkiye'de hâlâ tartışmaları süren, *Makalât*'ın Hacı Bektaş-ı Veli'ye ait olup olmadığı meselesidir. Bazı Türk araştırmacılarının üzerinde çok spekülasyon yaptıkları *Makalât-ı Hacı Bektaş-ı Veli*'nin gerçekten onun eseri olup olmadığı meselesi, Hacı Bektaş-ı Veli'ye tahsis edilen Üçüncü Bölüm'de vukufu tartışılmakta ve bu eserin ona ait olamayacağı görüşü savunulmaktadır, ki tamamiyle aynı görüşte olduğumuzu belirtelim.

Bu bölümün bir başka mühim katkısı ise Hacı Bektaş-ı Veli'nin menkabevi ve tarihi şahsiyetinin çok iyi analiz edilmiş olmasıdır. Bu analizin bundan sonraki araştırmalara çok iyi bir örnek ve temel hareket noktası olması gerektiğini söylemek icap ediyor. Bu bölüm ayrıca şu tarihsel gerçeği de -kitabın adının verdiği mesaja uygun olarak- çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır: Alevilik ve Bektaşilik tarihsel Hacı Bektaş-ı Veli'nin değil, onun ölümüyle birlikte halk hafızasında âdetâ yeniden bambaşka bir hüviyetle doğan menkabevi -yahut efsanevi- Hacı Bektaş-ı Veli'nin eseridir.

Dördüncü Bölüm, Bektaşî senkretizminin, başka bir ifadeyle, sözü edilen bu menkabevi-efsanevi Hacı Bektaş-ı Veli'nin ve onun etrafında gelişen Bektaşilik ve Alevilik yolununun hangi tarihsel faktörlerin etkisiyle yaratıldığı olgusunun analizine tahsis edilmiştir. Bu analiz, bu senkretizmde Ahilik ve Hurufilik olmak üzere başlıca iki çevreyi bahis konusu ediyor, ki gerçekten bunların katkısı kitabın bu bölümünü okurken gayet açık ve ikna edici bir biçimde ortaya çıkıyor. Ne var ki kanaatimizce burada asıl bahis konusu edilmesi gereken etkili bir başka çevrenin, Kalenderliğin ihmal edilmiş olduğu görülüyor. Aslında Hurufiliğin Bektaşilik ve Aleviliğe daha çok bu kanalla girdiği de bugün oldukça iyi biliniyor. Bu konu Ahilik ve Hurufilik gibi ayrı başlık altında ele alınmış olsaydı daha yararlı olurdu diye düşünüyoruz. (Yazarın bu hususa vaktiyle ileri sürülen bir hipotezi, Hacı Bektaş-ı Veli'ye tahsis ettiği bölümün ilk sayfalarında acele bir değerlendirmeye tabi tutarak "genelleme" diye tavsif edip reddetmek yerine tartışarak test etmesi daha isabetli olacaktır. Çünkü o takdirde bu hipotezin sanıldığı gibi bir genelleme olmayıp, Kalenderiye gibi, XI. yüzyıldan başlayarak XIV. yüzyıla kadar bütün bir Ortadoğu popüler sufiliğini geniş ölçüde etkileyen, sosyal düzeni protesto eden çok güçlü mistik bir akımın Anadolu'daki tabii gelişiminin tabii sonucu olduğu anlaşılacaktır).

Bizce kitabın başarılı bölümlerinden bir diğeri de, Bektaşilik ve Aleviliğin nasıl ayrıştığını ele alan Beşinci Bölüm'dür. Burada bu ayrım çok iyi açıklanıp ortaya konmuştur. Bektaşilik ve Alevilik'teki inanç ve pratikleri Yezidiler ve Ehl-i Haklar'la geniş bir karşılaştırmaya tabi tutarak ele almak suretiyle, yazarın yalnız Alevilik alanında değil, bu iki mezhep konusunda da geniş bir bilgi birikimine sahip olduğunu çok iyi yansıtan, iyi işlenmiş bir bölüm olarak karşımızda duruyor. Gerçekten uzun yılların sağladığı, yerinde gözleme dayalı bu bilgiler, başka herhangi bir araştırmacının yapamayacağı tahlilleri yapma imkânını yazara bahşetmiştir. Aynı ustalığın, Yedinci Bölüm'ü teşkil eden Bektaşî Edebiyatı ile ilgili kısımda da gösterildiğini rahatlıkla söylemek mümkündür.

Uzun yıllar boyunca Türkiye'de Alevi-Bektaşî zümreleriyle, İran'da Ehl-i Haklar ve Aleviliğe benzer çevrelerle yakın ilişkiler kurmuş, aralarında zaman zaman belirli süreler yaşamış ve yerli araştırmacıların belki de hiçbir zaman sahip olmayacakları "yabancı araştırmacı" kimliğinin sağladığı avantajla alanda rahat gözlemler yapma imkânını bulabilmiş bir uzman sıfatıyla, Alevilik-Bektaşîliğin yaşayan durumuna ayrılmış Sekizinci Bölüm'de de aynı performansı göstermesi, doğrusu Profesör Mélikoff'tan haklı olarak beklenen bir şeydir. Ama bu bölümü okuduktan sonra, bu bilgi birikimi ve deneyimlerin yeterli ölçüde değerlendirilme imkânına kavuşturulmadığını söylemeliyiz. Biz, kitabın belki kendi çerçevesi içinde en önemli ve araştırmacılara yol gösterecek en esaslı bölümlerinden birinin de bu bölüm olması gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü yaşayan Aleviliği ve Bektaşîliği ondan daha iyi tanıyan birinin mevcut olmadığını biliyoruz. Öyle sanıyoruz ki, Profesör Mélikoff'un bu bölümü biraz yüzeysel bırakmasının sebebi, herhalde üzerinde daha fazla işleyecek zamanı bulamayışı ve yayınevinin acele etmesi olmalıdır.

Sonuç olarak bu kitabın, alanın birinci sınıf büyük bir uzmanının elinden çıkan, uzun yıllara dayalı bir bilgi birikiminin meyvesi olarak çok önemli bir kaynak sıfatıyla, bundan böyle bu alanda çalışacakların hiç şüphesiz en kısa zamanda başucu kitabı haline geleceğini söyleyebiliriz.

AHMET YAŞAR OCAK

